

HERMAN OTTÓ NÉPRAJZI MUNKÁSSÁGA

SZABADFALVI JÓZSEF

Herman Ottót magáénak tekinti a természettudomány és a régészet mellett a néprajztudomány is. Régészeti témájú publikációinak száma — tudomásom szerint — nem nagy, idevonatkozóan önálló kötete nem jelent meg. Természettudományi és néprajzi tevékenysége mind a számszerűség, mind a jelentőség tekintetében kb. arányban áll egymással. Az idevonatkozó önálló könyveinek száma mindkét tudományt tekintve ugyancsak arányos, mintegy 5—6 kötet. Bár némelyik esetben, pl. *A magyar nép arca és jelleme* (Bp., 1902.) alig lehet eldönteni, hogy az antropológiai vagy pedig néprajzi munka. Megfogalmazhatjuk másként is az arányokat. Kutatásai kezdetén és első időszakában természettudományokkal foglalkozott, közben bekapcsolódott a régészeti kutatásokba, majd ezeken át eljutott a magyar parasztság kultúrájának, főként az ősfoglalkozások vizsgálatához. Életének utolsó harminc évét, alkotó korszakának szinte nagyobbik felét (1883—1914) a néprajzi kutatás és publikálás töltötte ki. Ez idő alatt teljesedett ki politikai tevékenysége is.

Herman Ottót a természettudomány, elsősorban a zoológia juttatta el először a magyar halászat, majd a magyar pásztorkodó állattenyésztés és a népi építkezés tanulmányozásáig. Közrejátszott ebben *Petényi János Salamon* tudományos hagyatékának gondozása is. Természettudományi tevékenységét publikációi mellett folyóiratok megalapítása, valamint intézmény létrehozása is jelzi.

A néprajztudománynak lényegében két nagy témakörét kutatta könyveiben és tanulmányaiban: a magyar népi halászatot, valamint a pásztorkodást. Mindkét témának a kutatási metodikáját, tematikáját és problematikáját példamutatóan ki is dolgozta. A halászatról egy hatalmas, kétkötetes munkája jelent meg, a pásztoreletet viszont három nagy kötetben összegezte. A két legkedvesebb témakörének egy közös kötetet is szentelt (*Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorelet.* Bp. 1898.). Elmondható továbbá, nemcsak a statisztikai adatok emeléseért, hogy a pásztorkodás témaköréből számtalan kisebb tanulmánya is megjelent. Fáradhatatlan kutató volt, roskatag pásztorkunyhóért, szállásokért képes volt száz és száz kilométereket utazni, gyalogolni.

Herman Ottó néprajzi tevékenységének legfőbb érdeme mindezekén túl az, hogy megteremtette a magyar nép anyagi kultúrájának, közhasználatú szóval élve, a tárgyi néprajz kutatásának alapjait, tematikáját és módszertanát. Nemcsak iskolát, tudományt teremtett! Ezt, mondhatjuk majdcsak előzmények nélkül, külföldi tapasztalatok felhasználása nélkül. Külföldi elődeinek

tevékenységét, *Bastian, Virchov, Vogt* és *Ratzel* munkáit alig veszi figyelembe. Csupán a tanulmányozott anyag sugallta rendszer kibontását tekintette feladatának, saját szellemi nagysága erejével. Úgynevezett magyar módszert dolgoz ki. Biológiai iskolázottsága folytán elsősorban az önálló, a belső fejlődésben hitt. A kapcsolatokat elsősorban a rokon népek felé kereste, s csak végső soron gondolt az analógiás adatok kapcsán a szomszédos és távolabbi európai összefüggésekre. Ez egyben erénye és egyben szemléletbeli korlátja is kutatási módszerének. Szemléletmódja esetleges kritikus megítélésekor felvethető a kérdés, nem vagyunk-e utólag maximalisták a sokoldalú kutatóval szemben akkor, amikor az alapok lerakása, az alapkutatások rendszerező összesítése mellett — szinte egy évszázad távlatából — elvárnánk mai igényeink szerinti elméleti feddhetetlenségét is?

Alapvető eredménye *Herman Ottó* néprajzi kutatásának, hogy ösztönzően hatott a rokontudományokra, elsősorban a történettudományra, a nyelvtudományra, valamint pl. az antropológiára is. Indíttatására gyűjtötte össze és adta közre a nyelvész, *Munkácsi Bernát* *A magyar népies halászat* műnyelve c. 1893-ban megjelent könyvét, illetőleg a *Herman Ottó* által közreadott anyag alapján foghatott hozzá *Jankó János* *A magyar halászat eredete* (Bp., 1900.) c. munkájához. Közel száz esztendővel ezelőtt felismerte, hogy a fizikai-antropológiát össze kell szcsolni az ún. kulturális-antropológiával (*A magyar néprajc* és jelleme. Bp., 1902.). Megkezdte a rendszeres néprajzi tárgygyűjtést, ezzel a magyar néprajzi muzeológia alapjait is megvetette, kialakította a budapesti Néprajzi Múzeum magyar gyűjteményét. Tevékeny részt vállalt a Magyar Néprajzi Társaság megalapításában, annak első éveiben elnöke is volt.

Előadásomban *Herman Ottó* néprajzi tevékenységének elsősorban a fentiekben felvetett vonatkozásaival szeretnék foglalkozni.

A magyar halászati eljárások kutatásának megindítása *Herman Ottó* érdeme. Az anyaggyűjtést 1883-ban kezdte meg a Természettudományi Társulat megbízásából, az általa gyűjtött nagyszámú szerszámanyagot 1885-ben kiállította, kutatásainak eredményét 1887-ben két kötetben (*A magyar halászat könyve*), 860 oldal terjedelemben, számos, jórészt maga rajzolta illusztrációval közreadta. Fáradhatatlan volt a gyűjtésben, bejárta a magyar folyókat, tavakat, patakokat és ereket. A Néprajzi Múzeumban elhelyezett halászati eszközanyag tudományosan felbecsülhetetlen értéket képvisel. Az 1885-ös halászati kiállításához készült vezetője (*Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben*. Arch. Ért., 1885. 153—167.) nemzetközi elismerésre jutott. Érdemes utalni halászati monográfiájának tematikájára is. Az első kötetben először a magyar halászat történetével foglalkozik, ezzel előrevetíti a történeti-néprajzi kutatást, bár ez — a rendelkezésre álló csekély anyag alapján — ma már csak vázlatnak tekinthető. Az első kötet nagyobb hányadában a magyar népi halászat eszközeit és a hozzá kapcsolódó eljárásokat, munkamódokat adta közre. Rendszerezése példamutató, a népi halászat rendszerét ma is a *Herman Ottó* alkotta csoportosításban interpretáljuk. Legújabb monográfiáink is lényegében az általa kialakított rendszer szerint készülnek. A *rekesztő halászat*, a *kerítő-halászat*, az *emelőhalászat*, a *hajtóhalászat*, a *keresőhalászat*, a *vetőhalászat*, a *tapogatóhalászat*, *szigonyos halászat*, *horgászat* mint alapvető témakörök megmaradtak a modern tipologizálásban is. A magyar halászat interpretálása

terén kialakított eszköztipológiai rendszere például szolgált más néprajzi témák feldolgozásához is. A második kötetben a magyar halfauna leírását és idevonatkozó nyelvészeti, népnyelvi anyagát adta közre. A népnyelvi, terminológiai anyag feltárásával és közreadásával nemcsak a magyar népnyelv kutatását segítette elő, hanem felhívta a figyelmet arra is, hogy a néprajzi kutatásnak is mindig szem előtt kell tartania a tárgyak, eljárások népnyelvi szakkifejezéseinek pontos, gondos feltárását. Ez a modern néprajzi kutatásban is alapvető követelmény. A *Magyar halászat könyve*, a korábbi évtizedekben meginduló folklór kutatás mellett, a legelső tárgyi néprajzi monográfia, ugyanakkor hatalmas könyvsiker is volt. Műve a magyar etnogenezis kutatása szempontjából is jelentős, igazolni kívánja, hogy népünk halászó vizek tájékáról származik, s a halászat a magyar *ősfoglalkozások* (e szót is *Herman Ottó* alkotta) egyike. Sajnálhatjuk, hogy könyve nem jelent meg sem korábban, sem később valamely idegen nyelven.

1890 tavaszán, amikor Somogyban, Nagyberek vidékén a madarak vonulását figyelte, megismerkedett egy faragó kanással, akinek művészi pásztorfaragványai felkeltették a már ősz tudós érdeklődését. 1891-ben a Néprajzi Társaságban már előadást tartott *Magyar pásztoemberek remeklése* címmel, s az ország különböző tájairól sorakoztatja elő a pásztozművészet darabjait. A *pásztozművészet* szó is *Herman Ottó* ajkáról származik. 1892-ben már az Alföld különböző pusztáin, majd a Dunántúlon (pl. a Bakonyban) tanulmányozta a különböző pásztorok életmódját és építményeit, de bejárta a máramarosi és székelyföldi havasi szállásokat is.

Az 1890-es évek elején az ország a honfoglalás ezeréves fordulójának megünneplésére készül. A millenniumi kiállítás két nagy ősfoglalkozási részének, a halászatnak és a pásztoéletnek összeállítását Herman Ottóra bízták. A halászat anyag bemutatására a városligeti tóra cölöpökre állított pavilont építettek, ebben mutatták be a halászat egyes szerszámait, körülötte pedig, természetes környezetben a vízben helyezték el az ősi halcsapdákat, a *vajszéket* és *varsákat*, valamint a különböző típusú csónakokat. Kiállításra került itt a *Herman Ottó* személyes gyűjtéséből származó és az irányítása alatt mások által összegyűjtött pásztozkodási anyag is. Felállították a magyar pásztozkodás építményeit, köztük a *vasalót*, a *cserényt*, a *kontyoskunyhót*, a *szárnyéket*. Bemutatták a gulyások, csikósok, juhászok és kanászok viseletét, szerszámait is. A millenniumi kiállítás pásztozkodási gyűjteménye ismét a Néprajzi Múzeum gyűjteményét gyarapította.

Kutatásai alapján egymást követik a magyar nép pásztozkodó állattenyésztésével foglalkozó tanulmányai, kötetei: 1898-ban jelent meg a *Matlekovits Sándor* szerkesztette sorozat (*Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*) V. kötetében az *Ősfoglalkozások*. 1. *Halászat*, 2. *Pásztoélet* c. munkája; 1899-ben *A magyar ősfoglalkozások köréből*, 1909-ben *A magyarok nagy ősfoglalkozása, Előtanulmányok*, a halála évében, 1914-ben nagyhírű munkája, *A magyar pásztorok nyelvkincese*. A pásztoéletet tárgyaló munkáiról is elmondhatjuk azt, hogy szinte a semmiből teremtette, az ismeretanyaggyűjtést szinte előzmények nélkül kezdte, bejárta az ország legérdekesebb pásztozkodással foglalkozó tájait. A feltárt anyagot, főképpen a pásztoépítményeket — hasonlóképpen mint a halászatit — tipológiai rendszerbe foglalta, de volt ereje

ugyanakkor általánosabb rendszertani és elvi kérdések és teóriák felvetéséhez is. Megteremtette a magyar népi állattenyésztés és pásztorkodás tipológiai rendszerét, ez a későbbi évtizedek során gazdagodott ugyan, de rendszerezésének alapjai máig hatnak.

A pásztorkodással foglalkozó első munkáiban anyagot közöl a tőle megszokott morfológiai, tipológiai rendszerezéssel, felfedez ugyanis bizonyos különbségeket, de rendszertani problémákat még nem vet fel. Majd később, különösen a történeti anyag (*A magyarok nagy ősfoglalkozása*. Bp., 1909.) és a *Magyar pásztorok nyelvkinccse* (Bp., 1914.) c. munkájában bukkanak fel elméleti vonatkozású utalások. Tőle származik pl. a magyar állattenyésztés máig is elfogadott tipológiája, a *szilaj*, *félszilaj* és a *kezes állattenyésztés* megkülönböztetése. Lássuk, mit ért alatta: „Kutatásom idejében még teljesen meg volt állapítható, hogy a szilajgulyák és ménesek sohasem kerültek tető alá, télen-nyáron leginkább rétségben tartózkodtak, avval éltek télen át is, amit a rétség elhált növényzet képében nyújtott.” *Félszilaj* tartásmódnak az olyan tartásformát nevezi, amelynél az állomány nyáron legelőn tartózkodik, de teletetéséről, ősztől-tavaszig takarmányozásáról istállóban gondoskodnak. Az ún. *kezes* pedig az állandóan ember közelében tartott, télen-nyáron istállón tartott haszon-állattartás.

Herman Ottó rendszerezésében a szilaj, félszilaj és a kezes kategória nemcsak állattenyésztési, pásztorkodási típusokat jelöl, hanem fejlődési fokozatokat, egymásra rétegzett, kezdetlegesebb, majd mind fejlettebb rendszereket is képvisel. A magyar népi állattenyésztés tartásmódjában megnyilvánuló különbözőségeket a biológus evolucionista szemlélete alapján fejlődési rendszerbe állította. Ugyanezt tette pl. a magyar pásztorépítmények osztályozásánál, rendszerezésénél, valamint a magyar lakóház kialakulásának fejlődési rendszeréről kialakított teóriája esetében is. E spekulatív, evolucionista rendszerezés súrolja az igazság határát, és elködösíti a pásztorkodás alapvető gazdasági és társadalmi vonatkozásait, amelyeknek mindenkor függvénye volt. A *szilaj*, *rideg* és a *félszilaj* kifejezések már korábban, pl. többek között *Nagyváthy János*nál is ismertek voltak, de *Herman Ottó* munkássága nyomán váltak a néprajz és a társtudományok közkeletű szakkifejezéseivé, és nyerték el pontosan körülhatárolt fogalmi jegyeiket. A *Herman Ottó* által felvetett rendszer átvivője és továbbfejlesztője *Györffy István* lett. 1910-től megjelent tanulmányainak felfogásrendszere arra enged következtetni, hogy a nagy előd teóriáját nemcsak könyveiből és tanulmányaiból ismerhette. Ezt kodifikálta a magyar néprajztudomány négykötetes, máig közkeletű, összefoglaló kézikönyvében, *A magyarság néprajzában* is. Az állattenyésztés-pásztorokodás rendszeréből *Herman Ottó* (majd *Györffy István* is) történeti következtetéseket is vont le, hangoztatván a szilajpásztorokodás honfoglalás előtti kontinuitását. Ez esetben *Herman Ottó Kállai Ferenc* (*Magyar régiségek nyomozása*. Tudományos Gyűjtemény, 1823. VII. 3—38.), *Csaplovics János* (*Gemälde von Ungarn*. I—II. Pest, 1829.) és *Ditz Henrik* (*A magyar mezőgazdaság*. Lipcse, 1869.) korábbi teóriáit is tekintetbe vehette. A *külterjesség* fogalmát azonosította (majd később ezt mások is átvették) a *nomadizmus* fogalmával. *Herman Ottó* minden tekintetben összeveti a lovasnomád szkíták életmódját a magyarság úgymond nomád pásztorkodásával. Az extenzív pásztorkodás és a nomadizmus fogal-

mának keveredése még napjainkban is jellemző. Kétségtelen, hogy a nomadizmus az állattenyésztés legextenzívebb formája (bár gyakran a *transzhumáló* pásztorkodás is vetekszik ezzel). A nomadizmusnak alapkritériuma a külterjesség, viszont a külterjességnek a nomadizmus egyáltalán nem (v. ö.: *Szabadfalvi József: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon*. Debrecen, 1970. Műveltség és Hagyomány, XII.). A kauzális kapcsolat megfordítása ismeretelméletileg sem fordítható meg.

Máig egyedülálló nemcsak a magyar, hanem az európai néprajzi irodalomban a magyar pásztorkodás nyelvkincseit összegző, 1914-ben, halála évében publikált hatalmas kötete.

Összegésképpen szeretném leszögezni a következőket:

Herman Ottó a magyarság anyagi kultúrája kutatásának megalapítója volt. Szorgalmasan, szinte országosan felgyűjtötte a két nagy ősfoglalkozás, a halászat és a pásztorkodás anyagát, kutatásainak eredményét összefoglaló, rendszerező monográfiákban közre is adta. Meg kell állapítanunk, hogy *Herman Ottó* kezén a magyar nép anyagi kultúrájának kutatása szabálytalan módon indult el. Előbb jelent meg összegző monográfia, s csak ezt követően kezdődtek meg a további részkutatások. *Herman Ottó* teremtette meg az anyagi kultúra kutatásának tematikáját, módszertanát is, idevonatkozó szemléletmódja máig meghatározója szemléletünknek, bár a gazdasági-társadalmi és történeti mozgatórugók keresése terén tudományunk az elmúlt évtizedek alatt jelentősen továbblépett. Fellelhető nála tudományunknak főképpen az 1930-as évektől kikristályosodó két nagy szemléleti irányzatának, a történeti-néprajzi, valamint az összehasonlító kutatásnak a nyomai is. Mestere, de ugyanakkor alázatos kutatója is volt tudományunknak. Munkája, szorgalma, főként a terepmunka fontosságának tekintetében napjainkban is példamutató. Példája megtanít mindnyájunkat arra, hogy feladatunk az alapkutatás is, de ezt mindig ki kell egészíteni az elemzés, a feldolgozás igényével is. Polihisztor volt, de annak nemcsak tudó, hanem a dolgozó, alkotó típusa. Szellemi óriás volt, ha nem egy kis nép fiának születik, ha valamely világnyelven jelentek volna meg publikációi, ma az egyetemes néprajztudomány egyik megalapozójának tekinthetnénk.